

УДК 355:929 Живковић М.
355.087.2(=163.41)"1916/1918"

Александар ЖИВОТИЋ
Филозофски факултет у Београду
aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

Руски ђак на челу Српског добровољачког корпуса – генерал Михаило Живковић (1856–1930)

Апстракт: У раду се на основу објављених и необјављених архивских извора српског и руског порекла, као и релевантне мемоарске и историографске литературе представља и анализира ток војничке каријере команданта Српског добровољачког корпуса у Русији генерала Михаила Живковића.

Кључне речи: Србија, Русија, Први светски рат, добровољци, Михаило Живковић, војска

Стварање модерне српске државе кроз процес сталне дипломатске и оружане борбе изискивало је образовање модерне и снажне српске војске. Као један од главних предуслова утемељења војске – једне од најважнијих државних институција – јавила се потреба формирања официрског кора. Зато је 1850, оснивањем Артиљеријске школе, претече Војне академије, започело систематско и континуирано школовање официрских нараштаја у Србији. Иако су прве класе Артиљеријске школе биле малобројне, оне су дале прве школоване офицере који су у миру стварали и у ратовима за ослобођење и уједињење предводили јединице српске војске. Међу њима посебно место заузимају питомци 11. класе Артиљеријске школе који су у балканским и Првом светском рату командовали најзначајнијим групацијама српске војске потврђујући на бојном пољу исправност основних поставки српске војне доктрине. Један од питомаца те класе био је и прослављени ратни командант, министар војни и управник Војне академије, генерал Михаило Живковић.¹

1 Краћу биографију генерала Михаила Живковића видети у: Љубодраг Поповић, Милић Милићевић, *Министри војни Кнежевине и Краљевине Србије 1862–1918*, (Београд, 1998), 157–161; Милић Милићевић, *Генерали Војске Кнежевине и*

Михаило Живковић је рођен 29. августа 1856. у Београду. Потицао је из трговачке породице. Родитељи, Јован и Станка, били су директни потомци славних војвода из Првог српског устанка Миленка Стојковића и Хајдук Вељка Петровића. Основну школу, два разреда гимназије и четири разреда реалне гимназије је завршио у Београду. Као и многи српски, посебно београдски младићи тог доба, понет идеалом националног ослобођења и уједињења, одлучио се за војни позив. Септембра 1874. је ступио у 11. класу Артиљеријске школе. Другови из класе су му били будући истакнути ратни команданти: војводе Степан Степановић и Живојин Мишић и генерали Михаило Рашић, Ђорђе Михаиловић и Дамњан Поповић, као и будући министар грађевина и почасни генерал Боривоје Нешић. Како се радило о последњој класи у којој се ранг одређивао на основу постигнутог успеха током ранијег школовања, а не на основу успеха који су питомци постигли у Артиљеријској школи, Живковић је од 23 питомца те класе који су завршили школовање био други у рангу. Био је иза Дамњана Поповића, а испред: Боривоја Нешића који је био седми, Михаила Рашића који је био осми, Степана Степановића који је био 14, Ђорђа Михаиловића који је био 18. и Живојина Мишића који је школовање завршио као 21. у рангу.² Школовање у Артиљеријској школи је било напорно и изузетно захтевно. Уџбеника углавном није било, па су питомци били принуђени да се најчешће ослањају на своје белешке са предавања.³

Започето школовање је прекинуто избијањем Првог српско-турског рата 1876. године. Непосредно по објави мобилизације, питомци 11. класе су унапређени у чин наредника и распоређени на различите дужности у ратним јединицама. Углавном су

Краљевине Србије, (Београд, 2003), 93–97; *Српски биографски речник*, 3 (Д–З), (Нови Сад, 2007), 781–782.

2 *Споменица педесетогодишњице Војне академије 1850–1900*, (Београд, 1900), 126–127.

3 Питомци 11. класе Артиљеријске школе су током школовања слушали предмете: алгебру вишу и нижу и геометрију, нацртну геометрију, геодезију нижу и вишу, механику, физику, хемију, пољску и сталну фортификацију, науку о оружју, артиљерију нижу и вишу, тактику, стратегију, ђенералштабну службу, администрацију, науку о земљишту с крокирањем, војну стилистику, географију, општу историју, хигијену, хипологију, науку хришћанску, француски језик, немачки језик, разно цртање и краснопис, правила пешачке службе, правила артиљеријске службе, правила коњичке службе, правила пионирске и понтомирске службе, пољску, логорну и гарнизонску службу, јахање и вожење, гимнастику, борење и пливање.

били на дужностима ордонанса у вишим штабовима. Тако је и Михаило Живковић упућен на дужност ордонанса команданта Ибарске војске генерала Фрање Заха.⁴ У том својству је учествовао у борбама на Калипољу и Јавору, код села Кушића и Чемернице.⁵ На тој дужности се задржао краће време, до унапређења у први официрски чин. Заједно са својим класним друговима, Живковић је првих дана новембра 1876. унапређен у чин потпоручника. Као тек произведени пешадијски потпоручник, прерано стасао за командне дужности, услед ратних околности и недостатка школованих официра приморан да обавља командне дужности за које ни стручно ни животом још увек није сазрео, млади официр Михаило Живковић је постављен на место команданта Рачанског батаљона Ужичке бригаде друге класе. По окончању рата, питомци ове класе нису враћени у школу ради завршетка започетог школовања, већ су, у ишчекивању поновног избијања сукоба, током периода примирја распоређени на различите трупне дужности. Потпоручник Михаило Живковић је тако постављен на положај ађутанта Чачанске бригаде прве класе. На почетку Другог српско-турског рата командовао је Драгачевским батаљоном Чачанске бригаде прве класе. Командујући својим батаљоном учествовао је у борбама око Куршумлије, Тиовца и Самокова, као и у ослобођењу Прокупља и Куршумлије. Предводећи претходницу своје бригаде, преко Преполца је стигао надомак Приштинe.⁶

По окончању српско-турских ратова, потпоручник Михаило Живковић је распоређен за водника Седмог батаљона Стајаће војске. Ипак, започета мирнодопска служба је била прекинута већ наредне године кад је заједно са својим класним друговима одлуком министра војног враћен на школовање у Артиљеријску школу. Допунско школовање је започело новембра 1878. Већ увелико одвикли од редовног учења, млади официри су имали проблем да се поново на-

4 Ибарска војска је у свом саставу имала 31 пешадијски батаљон, шест артиљеријских батерија, два коњичка ескадрона и један инжењеријски батаљон. Укупно је имала око 11.500 људи. Била је концентрисана на ширем простору села Кушића на Јавору и имала је задатак да, сходно основној идеји српског ратног плана оличеној у уверењу да треба предузети офанзиву на свим правцима, наступа ка Сјеници и Новом Пазару.

5 О операцијама Ибарске војске у рату 1876. опширније: Петар Пешић, *Наш рат с Турцима 1876/77*, (Београд, 1925).

6 О војним операцијама српске војске 1877/78. опширније: *Рат Србије с Турском за ослобођење и независност 1877–78 год*, (Београд, 1879).

викну на школске клупе. Након прве године додатног курса радили су на топграфском премеру околине Београда на простору Вишњице и Великог Села.⁷ Иако им је и сам министар војни потпуковник Јован Мишковић обећао да ће по завршетку школовања бити унапређени у чин поручника, а да ће им ранг бити одређен на основу постигнутог успеха током школовања, обећање није испуњено, тако да је ранг утврђен 1874, приликом ступања у Артиљеријску школу пратио питомце ове класе све до краја официрске каријере, односно неколицину њих до унапређења у генералски чин.⁸

По завршетку додатног школовања постављен је на место водника у Шестом батаљону Стајаће војске који је тада базирао у Куршумлији. Како је питомцима те класе на завршетку школовања било дозвољено да изразе жељу у ком би гарнизону желели да наставе официрску службу, само су Михаило Живковић и Живојин Мишић навели да су спремни да наставе службу у било ком гарнизону у коме то захтевају потребе службе. Свима се изашло у сусрет, а Живковић је упућен у Куршумлију, док је Мишић послат у Прокупље. Тако се десило да је потпоручник Михаило Живковић своју мирнодопску службу започео у варошици на југу Србије у чијем је ослобађању и сам учествовао.⁹ На тој дужности је, заједно са својим класним друговима, октобра 1882, унапређен у чин поручника, после готово пуних шест година проведених у првом официрском чину. Уз редовне дужности у београдском гарнизону, поручник Михаило Живковић је школске 1882/83. био и наставник гимнастике и војног вежбања у Првој београдској гимназији. Наредне године, октобра 1883, премештен је на место командира чете у Осмом батаљону сталног кадра. На том месту је остао наредне две године, да би марта 1885. био упућен на исту дужност у Седмом батаљону сталног кадра. Већ у јесен исте године је премештен из београдског гарнизона и постављен на дужност командира чете у 2. батаљону 10. пешадијског пука у Крагујевцу.

Почетак новог рата је прекинуо тек започету мирнодопску каријеру младог поручника Михаила Живковића. На почетку српско-бугарског рата 1885, Михаило Живковић је командовао четом у 2. батаљону 11. пешадијског пука Шумадијске дивизије, да би убрзо постао и командант батаљона. Упркос брзом и потпуном српском поразу, поручник Живковић се посебно истакао својим вој-

7 Живојин Мишић, *Моје успомене*, (Београд, 1978), 110.

8 *Исто*, 109.

9 *Исто*, 112.

ничким и командантским врлинама. На челу свог батаљона, успео је да освоји три бугарска положаја код села Алдумировац. Успешно је командовао батаљоном и у борбама код Врапче, на Драгоманским висовима, Нешковом врху и у непосредној близини Пирота.¹⁰ По завршетку рата, након демобилизације војске, Михаило Живковић је постављен за командира чете у 19. гардијском батаљону у Крагујевцу. На тој дужности је фебруара 1887. унапређен у чин капетана друге класе. Већ априла те године је с те дужности у крагујевачком гарнизону прекомандован на место ађутанта начелника Главног ђенералштаба.

Ипак, на тој дужности се није дуго задржао. Пад напредњачке владе Милутина Гарашанина марта 1887, као и повратак на место председника владе Јована Ристића отворили су простор за ново спољнополитичко позиционирање српске краљевине, што се одразило и на другачији приступ питању школовања и усавршавања српских официра у иностранству. Тиме су створени услови да, поред Аустро-Угарске, српски официри буду послати и у Русију. У децембру 1887. капетан друге класе Михаило Живковић је заједно с већом групом српских официра послат у Русију на школовање и усавршавање.¹¹ Тамо је стажирао у новочеркаском 145. пешадијском пуку у Петрограду, којим је у то време командовао Аркадиј Платонович Скугаревски.¹² Пуковник Скугаревски је међу руским официрима важио за једног од пионира новог приступа тактичке обуке пешадијских официра и организације војних вежби. Боравећи на стажирању у руској армији Живковић је завршио и четворомесечни официрски курс стрељачке школе. Учествовао је и на великим маневрима који су у Русији изведени 1889. у саставу 70. пешадијског пука. Стажирање је

10 О војним операцијама у српско-бугарском рату 1885. опширније видети: Група аутора, *Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске. Од Царева Лаза 1712. до Добропољске битке 1918*, књига 2, (Београд, 1998).

11 „Одређени за државне питомце на страни“, *Службени војни лист* 51–52, 31. децембар 1887, 1369; Слободан Ђукић, „Школовање српских официра у Русији у XIX и првој деценији XX века“, *Војноисторијски гласник* 1/2015, 68.

12 Аркадиј Платонович Скугаревски (1847–?) завршио је Треће александровско училиште и Николајевску генералштабну академију. Официрску службу започео у пешадији, потом преведен у артиљерију. Начелник штаба гардијске пешадијске дивизије, начелник штаба гардијског корпуса, командант армијског корпуса током руско-јапанског рата. Потом председник Комисије за образовање у војсци (1906–1909) и члан Војног савета (1909–1912). Пензионисан 1912, након јавне критике изречене у штампи на рачун стања у руској армији и посебно везано за рад Војног савета и улогу остарелих генерала.

окончао у 145. пешадијском новочеркаском императора Александра III пуку у Петрограду, у коме је и започео своје двогодишње официрско усавршавање у пешадијским јединицама руске војске. Боравак у руској средини је трајно утицао и суштински обликовао Живковићев поглед на војну службу и организацију оружане силе. Дубоко уважавање према свом команданту, генералу Скугаревском, као и према руској војсци он је сачувао до краја живота. Штавише, с генералом Скугаревским је стално одржавао контакт и по свом повратку у Србију.¹³

По повратку са усавршавања у Русији, октобра 1889. је постао вршилац дужности команданта 3. гардијског батаљона у Београду. Паралелно са тим, студентима Велике школе је предавао наставу гађања и борења пушком.¹⁴ На тај начин је наставио свој рад са студентима Велике школе који је започео још 1884. кад је предавао предмете „стројна правила и ратна служба“ и „практично војно вежбање“. Часове је држао у другом семестру, по три часа недељно. Наиме, тадашњи ректор Панта Срећковић му је дозволио да часове држи само у пролећном семестру пошто му је у посебном писму образложио зашто би због неповољних климатских услова било лоше да студенти имају часове „у пољу“ по јесењем времену.¹⁵ Након годину дана које је провео као вршилац дужности команданта батаљона, октобра 1890. је постављен на место командира Питомачке чете Војне академије,¹⁶ са кога је првог дана нове 1891. унапређен у чин капетана прве класе. Средином јуна исте године одређен је на службу у Генералштабни одсек Општевојног одељења Министарства војног.¹⁷ Врло брзо, већ у септембру је поново враћен у трупу на место вршиоца дужности команданта, а потом и команданта 6. пешадијског батаљона. У том својству је фебруара 1893. унапређен у чин мајора. Службујући

13 „Донесение поверенного в делах в Сербии управляющем Министерством иностранных дел, Белград 18 августа 1909“, *Русские о Сербии и Сербях*, II (Архивные свидетельства), составитель А. Л. Шемякин, (Москва, 2014), 363.

14 Радош Љушић, Слађана Бојковић, Милоје Пршић, Божидар Јововић, *Официри у високом школству Србије 1804–1918*, (Београд, 2000), 527.

15 *Исто*, 533.

16 *Споменица педесетогодишњице Војне академије 1850–1900*, (Београд, 1900), 114.

17 Делокруг Општевојног одељења Министарства војног се односио на командовање и управу целокупном војском, регрутовање и персоналне послове. У опису дужности начелника тог одељења је било и уређивање *Службеног војног листа*. У свом саставу Општевојно одељење је имало Ађутантски и Генералштабни одсек.

у ваљевском гарнизону, мајор Живковић је заједно са својим прет-постављеним командантом Дринске дивизијске области Василијем Мостићем и командантом Дринског пешадијског пука Јованом Ковачевићем радио на организовању редовних годишњих изложби коња и различитих витешких такмичења на коњима, што је требало да подстиче развој коњарства у земљи, популаризује коњички спорт и директно утиче на јачање борбене готовости, како сталног тако и резервног кадра.¹⁸ На место команданта Трећег гардијског пука је постављен августа 1893.

Нови премештај је уследио већ почетком јуна 1894. године. Том приликом је мајор Живковић пребачен на место вршиоца дужности начелника штаба Шумадијске дивизијске области у Крагујевцу. Међутим, првих дана септембра је враћен на службу у београдски гарнизон и постављен на место начелника штаба Пешадијске инспекције.¹⁹ На том месту је провео свега три месеца и већ у децембру је поново враћен на дужност у Генералштабном одсеку Општевојног одељења Министарства војног. Ново постављење је уследило веома брзо, па је у марту 1895. постао командант Пешадијске официрске школе. Као командант те школе унапређен је у чин потпуковника фебруара 1897. Ту дужност је обављао до марта 1897. Даља служба га је водила ван београдског гарнизона. Од марта до децембра 1897. је био командант 14. пешадијског пука и уједно командант места у Књажевцу. Децембра те године се поново вратио на службу у централни војни апарат, овог пута на место референта пешадије²⁰ Трупног одељења у команди новоформиране Активне војске на челу с бившим краљем, а сада армијским генералом Миланом Обреновићем.

Уследио је период стабилности у каријери потпуковника Михаила Живковића, који је прекинут марта 1900. кад је постављен за команданта Тимочке пешадијске бригаде у Зајечару. Обављајући ту дужност унапређен је у пуковнички чин априла 1901. Октобра месеца је премештен на место команданта Дринске пешадијске бригаде у Ваљеву. Ту је остао до априла 1902. Од тог момента па до октобра исте

18 Љушић и др., *Официри у високом школству Србије*, 522.

19 Пешадијска инспекција је образована променом формације војске 1889. Старала се о обуци, наоружању, опреми и развоју рода пешадије.

20 У Трупном одељењу Команде Активне војске, начелници одсека су имали звање референта. Референти у том одељењу су бринули о опремању, обуци и настави у роду војске (пешадији, коњици, артиљерији и инжењерији).

године је био командант града Ниша. Даља служба га је водила у зајечарски гарнизон, на место команданта Тимочке дивизијске области, што је у тадашњој мирнодопској номенклатури представљало највишу командну дужност у трупи и знак посебног статуса и престижа у војсци. Као командант дивизије у Зајечару остао је својим потчињенима у успомени као изузетно строг официр који је увек и свуда, у свакој прилици инсистирао на крутој формалној дисциплини.²¹

Као командант Тимочке дивизијске области, на великим маневрима организованим септембра 1905, Михаило Живковић је командовао Источним одредом који је по сценарију маневра којим је руководио начелник Главног ђенералштаба пуковник Александар Машин требало да се супротстави Западном одреду под командом команданта Шумадијске дивизијске области пуковника Степана Степановића. Руски војни изасланик у Београду генералштабни пуковник Сисојев, који је присуствовао маневрима, видео је пуковника Живковића као строгог и захтевног официра који је у погледу стројеве и гарнизонске службе изузетно добар, али је у тактичком и стратегијском погледу недовољно спреман и својом појавом и погледима на развој ратне вештине припада више прошлим него савременим тренуцима.²² Ипак, Сисојев, који је српску војску, а посебно њене више официре посматрао „с висине“ и с извесном дозом потцењивања, није објективно оцењивао спремност српских официра, па тако ни самог Живковића, који јесте важио за строгог официра – представника „старе гарде“ српског официрског кора, али и изузетно спремног и способног трупног команданта.

У моментима политичке кризе изазване падом владе самосталних радикала под председништвом Љубе Стојановића марта 1906, тада пуковнику Михаилу Живковићу је нуђен портфељ министра војног у новој влади. Као и његов друг са класе Степан Степановић, и он је одбио понуђени положај, с тим што је Живковић поставио одређене услове како би прихватио дужност, док је Степановић одбио понуду на самом почетку. Ипак, пред руским војним аташеом генералштабним потпуковником Сисојевим обојица су изнела раз-

21 *Мемоари генерала и министра војног Љубомира Марића (1878–1960)*, приређивач Душица Бојић, (Београд, 2012), 144–147.

22 Василий Борисович Каширин, „Высший и старший командный состав армий стран балканского полуострова в оценках и суждениях русских военных специалистов в начале XX века“, *Человек на Балканах глазами русских*, (Санкт-Петербург, 2011), 199.

логе свог одбијања, који су били истоветни и тицали су се потребе пензионисања старијих завереника, што би по њима утицало на побољшање дисциплине у војсци, смањило протекционизам, отклонило многе неправде и створило неопходне услове за даље побољшање стања у војсци. Решење је изнађено у формирању кабинета под председништвом остарелог генерала Саве Грујића, који је уједно требало да буде и министар војни, а који је, као искусан војник, више пута председник владе и министар, отац двојице и таст једног официра завереника, био погоднија личност која се својим ауторитетом и репутацијом могла изборити с тим проблемима.²³

Уз редовне дужности, од априла до октобра 1902. Живковић је предавао тактику у Војној академији.²⁴ Члан Вишег војног савета је постао јула 1903.²⁵ Необично за дотадашњи ток његове официрске каријере, доста дуго се задржао на месту команданта Тимочке дивизијске области, све до марта 1908. кад је постао управитељ Војне академије. Већ наредног месеца је постављен на место инспектора пешадије, односно челног човека свог матичног рода војске. Обављајући дужност команданта дивизијске области, он је 29. јуна 1907, заједно са пуковником Степаном Степановићем, као и Леонидом Соларевићем и резервним пуковником Никодијем Стефановићем, унапређен у генералски чин,²⁶ што је у условима српске рестриктивне праксе унапређења у чин генерала представљало посебан израз поштовања за дотадашњи рад и постигнуте успехе у командовању.

23 „Военный агент в Сербии и Черногории – в Главное управление Генерального штаба 5 марта 1906 г. Белград“, *Русские о Сербии и Сербх*, II (Архивные свидетельства), составитель Андрей Леонидович Шемякин, (Москва, 2014), 381.

24 *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850–1925*, (Београд, 1925), 237.

25 Виши Војни савет је образован уредбом од 19. августа 1901. Уредбом о формирању је прописано да „Виши Војни Савет проучава и даје своје мишљење о свима војним питањима из области: организације, формације, наоружања и материјалне стране војске“, даље о питањима око утврђивања земље и о свима осталим која су од значења по општи правац рада, кретања и напредовања војске. Чинили су га: војни министар и девет чланова из активних генерала и пуковника. Чланове савета је бирао на три године краљ у својству врховног команданта и постављао указом са премапотписом министра војног. Савет се састајао кад то краљ нареди, било из сопствених побуда, било на усвојену представку министра војног. Радом савета је руководио најстарији по положају у војсци члан савета према краљевим упутствима.

26 *Службени војни лист*, број 21, 29. јун 1907, 1.

Успон у каријери генерала Живковића је достигао свој врхунац кад је децембра 1907, реконструкцијом кабинета Петра Велимировића, постављен на место министра војног. На том положају је заменио генерала Степана Степановића. Остао је на истом положају и у влади под председништвом Стојана Новаковића која је образована 11. фебруара 1909.²⁷ Претходно је влада одбила његов захтев за одобрење ванредних кредита неопходних у циљу побољшања борбене спремности војске и одбрамбених могућности земље.²⁸ Живковићев захтев је са становишта преке потребе побољшања стања у војсци у ишчекивању могућег аустроугарског напада био више него оправдан. Краљ Петар је одбио да прихвати његову оставку зато што је владин предлог о помиловању и враћању у војску осуђених по делима у вези с нишком и крагујевачком контразавером био у директној вези и с решавањем питања старијих официра завереника пензионисаних 1906. Краљ је свој пристанак условљавао реактивирањем пензионисаних завереника. Влада је зато одустала од свог предлога, али је коначно 21. фебруара поднела оставку.²⁹

Обављајући дужност министра војног у јеку Анексионе кризе, у условима непосредне ратне опасности по Краљевину Србију, Живковић је настојао да војску припреми за будући сукоб и убрзано откони постојеће недостатке у њеној организацији. Како је истицао његов доцнији ратни начелник штаба, генералштабни пуковник Милутин Лазаревић, он је у тим тренуцима „знао да са неколико ведрих и оптимистичних изјава, као и целокупним својим понашањем умео је тада да уздигне самопоуздање и још више распали постојеће ратничко одушевљење у широким народним масама без обзира на то

27 Према закону из 1883. и његовим изменама из 1901, Министарство војно је представљало највишу управну и административну војну власт у Краљевини Србији. У надлежност тог министарства је спадала организација, формација и послови мобилизације целокупне војске, снабдевање војске свим потребним средствима, настава и обука, дисциплински, војносудски и војнолекарски послови у војсци, као и сви персонални послови. Министар војни је, према изменама закона из 1901, требало да „врши послове предвиђене законом и администрује војском“ чиме му је одузета ранија функција командовања, али је истим законским изменама министру војном прећутно остављена и могућност командовања.

28 Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У Отаџбини 1903–1914*, (Београд, 2009), 225.

29 *Исто*.

што смо за противника имали једну европску велесилу“.³⁰ Министар војни је био до почетка октобра 1909. године кад је за заступника одређен Љубомир Стојановић. Са места министра војног је био принуђен да се повуче из здравствених разлога пошто је преживео лакши инфаркт.³¹ Као министар војни генерал Михаило Живковић је покренуо предлог измена и допуна Закона о устројству војних судова и Законика о поступку војних судова у кривичним делима, што је наишло на једногласну подршку Народне скупштине. У погледу предлога за помиловање осуђених у нишкој и крагујевачкој контразавери имао је посебне резерве. Иницирао је, на подстицај народног посланика и пензионисаног потпуковника, завереника из 1903. Петра Мишића, парламентарну истрагу о војним набавкама из иностранства. Многи савременици су му замерали да је том приликом прилично исхитрено реаговао наредивши хитну смену пуковника Михаила Рашића и његов повртака из Париза у Београд, као и стављање под истрагу њега и пуковника Дамјана Влајића, начелника Артиљеријско-техничког одељења Министарства војног.³² На оба суђења Влајић и Рашић су били ослобођени, па је скупштинска расправа постала беспредметна. Био је то крај Мишићеве политичке каријере, који је бацио сенку и на самог министра Живковића. Нису били ретки ни они који су Живковићу замерали што је прихватио положај министра војног након Мишићеве скупштинске интерпелације која је изазвала оставку министра војног генерала Степана Степановића, Живковићевог друга са класе, и покренула лавину поменуте афере.³³ Суочен са штетним последицама које је ова афера произвела на углед војске у српској средини и њену репутацију у међународним оквирима, Михаило Живковић је као министар војни иницирао организовање смотре трупа београдског гарнизона на Топчидерском брду 2. августа 1908. Смотра, која је званично имала инспекцијски карак-

30 Милутин Лазаревић, „Генерал Михаило Живковић“, *Политика*, 7895, 28. април 1930, 4.

31 Олга Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914. године*, (Београд, 1998), 333.

32 Руска страна је с посебном наклоношћу гледала на смену пуковника Влајића, на кога је била љута зато што је инсистирао на набавци муниције у француским и белгијским фабрикама, а не у руском муниционом заводу у Тули. „Военный агент в Сербии“, 404–405.

33 Милан Ж. Живановић, *Апис. Солунски процес Пуковник хиљаду деветсто седамнаесте године. Прилог проучавању политичке историје Србије од 1903. до 1918. год.*, (Нови Сад, 2015), 106–109.

тер, а није одржавана готово пуних 20 година, требало је да покаже јавности, а посебно члановима парламентарног Анкетног одбора постигнуте резултате на плану побољшања стања у војсци. Строга и на моменте ситничава нарав генерала Живковића је и том приликом испливала на површину. Због уочене небриге и недисциплине, министар је најоштрије казнио низ команданата јединица које су биле на смотри. Како је оцењивао руски отпавник послова у Београду Јеврејинов, Живковић је у свом науму у потпуности успео. Према сведочењима присутних и писању штампе, министар Живковић је доживео отворене овације код присутне публике, што је за српску средину и политичке односе који су владали у њој било сасвим неочекивано и несвакидашње. У наредним данима су се на рачун министра појавили хвалоспевни текстови објављени на страницама различито политички обојених дневних листова. Руска дипломатија је оцењивала да је његов рад на месту министра војске у потпуности окренут реформи српске војске и подизању њеног квалитета на виши ниво, што му је у јавности донело велику популарност, а што се ни у ком погледу не допада Аустро-Угарској. Живковићу изузетно наклоњени руски представници су сматрали да отпор његовом раду у војсци пружају две групе официра – једна коју су чинили официри које је Живковић по свом доласку на министарски положај удаљио из војске и друга, која је била малобројнија, али састављена од официра који су војну службу олако схватили и доживљавали и као такви нису могли да се помире са захтевним, строгим и непристрасним захтевима новог министра војног. Сматрали су да је посебно незадовољан подофицирски кор, који је у Србији, за руска схватања, уживао широка права и слободе, а притом се понашао врло недисциплиновано. Своју наклоност генералу Михаилу Живковићу руска страна није крила. Штавише, отворено га је истицала као свог фаворита на месту министра војног уз нескривене жеље да се он на том положају, у условима оштрих и брзих политичких смена у Србији, одржи што дуже. На другој страни, Живковић је исказивао своју блискост Русији истичући да организација руске оружане силе представља основу његове замисли о реформи српске војске, која је свој одраз требало да нађе у предлогу новог закона о војсци на чијем нацрту је Живковић радио и за који је најављивао да ће се наћи ускоро у парламенту.³⁴ Блискост са Русијом и руско поверење у његов рад чинили су

34 „Донесение поверенного в делах в Сербии“, 362–363.

га као министра војног, у тешким моментима оптерећеним Анексионом кризом, супротстављеним интересима великих сила на Балкану и изнуђеним ратним припремама Србије, поузданим гарантом руских интереса на челу српске војске. Његов блиски однос с руским војним изаслаником, позивање руског војног изасланика на маневре и вежбе српске војске на које нису позивани други страни војни представници и низ других поступака учинили су да га руска страна види као поверљиву личност.³⁵

Оштро се супротставио предлозима владе да се у јеку Анексионе кризе војно запоседне Новопазарски санџак. Сматрао је да међународна заједница такав акт српске валде не би сматрала свршеним чином и да би политичке, дипломатске и војне последице по Србију у том случају биле несагледиве. Његово министровање је било обележено инсистирањем на строгој војничкој дисциплини, строгом придржавању постојећих прописа и постојаном формализму у свакодневним односима унутар војске. Као такав није дозвољавао да нижи официри држе старијима од себе по чину наставу, чак ни у случајевима кад су то стручни разлози налагали. У његовом мандату су у употребу у српској војсци уврштене нове униформе које су имале крој широко препознатљив у балканским и Првом светском рату. Том приликом је на Бањичком пољу организовао масовну смотру трупа какву Београд и Србија нису видели од времена кад је краљ Милан командовао Активном војском, што је у београдској јавности изазвало неподељене симпатије.³⁶ Иако није припадао групи официра завереника, млађи завереници из 1903, насупрот старијим завереницима, попут Антонија Антића и Драгутина Димитријевића - Аписа, њега су уз Радомира Путника, Степана Степановића и Илију Гојковића сматрали својим пријатељем и заштитником на месту министра војног.³⁷ Његовим личним залагањем дошло је и до реактивирања пензионисаног генералштабног пуковника Живојина Мишића и његовог постављења на место помоћника начелника Главног ђенералштаба.³⁸ Након одласка с места министра војске генерал Михаило Живковић је за собом оставио траг изузетно популарног, цењеног,

35 „Военный агент в Сербии“, 405–406.

36 Велимир Иветић, „Политичка улога министара војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године“, (докторска дисертација у рукопису, Факултет политичких наука, Београд, 2013), 543–545.

37 Антоније Антић, *Белешке*, (Зајечар, 2010), 255.

38 Мишић, *Моје успомене*, 250–251.

али и ауторитативног министра, о чему су живо сведочили и страни војни изасланици акредитовани у Београду.³⁹

По престанку вршења министарске дужности, враћен је на место управитеља Војне академије. Ту дужност је успешно обављао све до почетка балканских ратова и мобилизације српске војске. Истовремено је током 1910. и 1911. био и председник Војнодисциплинског суда. Инсистирајући на дисциплини као основном предуслову успешног функционисања војне организације, беспрекорном извршавању наређења старијих од стране млађих, педантан и прецизан у вршењу дужности, у то време је стекао надимак „Гвоздени“ који ће га међу колегама и потчињенима пратити до краја војничке каријере. Слично га је, уз готово неизбежан руски поглед оптерећен односом „старијег и већег“ према „млађем и мањем“, на тој дужности видео и руски војни изасланик у Београду генералштабни потпуковник Агапејев, који је у својим извештајима наглашавао да се ради о строгом официру који савршено познаје правила и прописе, али коме јачу страну не представља ширина општевојних знања. Оно што је руском изасланику посебно упадало у очи је била чињеница да је он, и поред своје познате строгости и честе ситничавости, међу потчињенима веома цењен и вољен.⁴⁰ Иако је за време свог министарског мандата стекао изузетне симпатије у војсци, јавности и политичким круговима, његов животни стил и професионални приступ нису изазивали благонаклон став краља Петра. Живковићево постојано инсистирање на дисциплини, реду, строгом поштовању правила и прописа, система војне хијерархије без робовања ауторитетима код српског владоца је изазивало анимозитет оличен у краљевом ставу да се ради о „фанфарону и фалџији“, „надутом и уображеном“ официру,⁴¹ што се у потпуности разликовало од опште слике која се о том официру формирала унутар српског официрског кора и грађанства.

На почетку балканских ратова, Михаило Живковић је ратним распоредом био одређен за команданта Ибарске војске.⁴² Иако на

39 „Военный агент в Сербии“, 405–406.

40 *Исто*, 402.

41 Петар I Карађорђевић, *Ратни дневник 1915–1916*, (Београд, 1984), 141–142.

42 Ибарска војска је била сконцентрисана у ширем рејону Рашке. У њен састав су ушли Шумадијска дивизија другог позива, 5. прекобројни пешадијски пук првог позива, као и низ мањих артиљеријских и допунских јединица. Бројала је око 23.000 људи и 36 артиљеријских оруђа. Начелник штаба је био пуковник Душан Поповић.

споредном правцу наступања српске војске, успешно је извршио задатак који је ратним планом био одређен Ибарској војсци, која је дејствовала у правцу Новог Пазара и Косовске Митровице и ослободила највећи део Рашке области и Косова и Метохије. Ибарска војска је водила јаче борбе око Новог Пазара и Сјенице, ослободила Косовску Митровицу у наступању ка Ђаковици и продрла дубоку у Метохију, саставши се код Пећи с Источним одредом црногорске војске који је предводио сердар Јанко Вукотић. У Ђаковици су и окончане операције те групације српске војске.⁴³ При крају Првог балканског рата Живковић се разболео од тифуса, што га је краће време извело из борбеног строја, у који се вратио чим се изборио с болешћу.⁴⁴ У Другом балканском рату је командовао српским трупама које су биле одређене за заштиту граничног фронта према Албанији.⁴⁵

Почетак Првог светског рата га је затекао на располагању при Штабу Врховне команде. Ипак, само месец дана по отпочињању борбених дејстава, након уласка дунавске дивизије првог позива у састав Прве армије, почетком септембра 1914. је постављен на дужност команданта новоформиране Одбране Београда, која је имала задатак да штити српску престоницу. Нов распоред му је у Ваљеву саопштио војвода Радомир Путник. Одмах је кренуо пут Београда возом, до ресничке железничке станице, а потом колима до Торлака, где је примио команду над снагама задуженим за заштиту престонице. Свој штаб је сместио у основној школи у Кумодражу. Сустревши се тих дана с Арчибалдом Рајсом у свом штабу на Торлаку, на саговорника је оставио утисак високог, снажног војника строгог држања, скромних животних навика, који са својим официрима живи под шаторима у оближњој густој шуми, док су му штабне канцеларије у школској згради, љубазног према изненадном посетиоцу, који

43 О операцијама Ибарске војске током Првог балканског рата опширније: Милутин Лазаревић, *Наши ратови за ослобођење и уједињење. Српско-турски рат 1912–1913*, I–III, (Београд, 1927–1931); Б. Перовић, М. Лах, А. Ђонлагић, Б. Гледовић, М. Ђуришић, Б. Ратковић, Б. Давидовић, С. Катић, *Први балкански рат 1912–1913. Операције Српске војске*, прва књига, (Београд, 1959); Борислав Ратковић, *Први балкански рат 1912–1913. Операције Српске војске*, друга књига, (Београд, 1975); Група аутора, *Знамените битке и бојеве српске и црногорске војске. Од Царева Лаза 1712. до Добропољске битке 1918*, књига 3, (Београд, 1998), 169–196.

44 Милутин Лазаревић, „Генерал Михаило Живковић“, *Политика*, 7895, 28. април 1930, 4.

45 Трупе одређене за заштиту граничног фронта према Албанији су чиниле Дринска дивизија другог позива и Моравска бригада првог позива.

је отворено и нескривено говорио о тешком задатку који му је поверен, али потпуно уверен да ће и поред тога што располаже малобројним трупима и недовољним ратним материјалом успети да одбрани српску престоницу.⁴⁶ Често на удару снажних аустроугарских трупа, успешно је водио српску формацију не само у одбрани града већ и током офанзиве у Срему и Колубарске битке, као и два заузећа Земунa, посебно се истакавши у бојевима на Космају и Варовници. Након напуштања Београда, Одбрана је под његовом командом суштински требало да буде стожер офанзивних операција српске војске на Колубари. У првом тренутку је на космајским и варовничким положајима задржала вишеструко јачу аустроугарску Пету армију, која је након заузимања Београда и главне железничке пруге добила потребну основицу за снажније офанзивне операције, а потом је Одбрана нападом на лево крило тзв. „Раљских положаја“ од Саве, преко Ковионе до Дунава пробила непријатељски фронт. Иако је предвиђено да то буде споредни напад, који је требало да олакша напад Друге и Треће армије на десно крило тих положаја, Одбрана Београда је извојевала одсудну победу.⁴⁷

Крај Колубарске битке је представљао за генерала Живковића и поред несумњивог војничког тријумфа и успеха коме су његове јединице и он сам дали изузетан допринос, тренутак личног разочарања. Унапређење његових класних другова у чин војводе, прво Степана Степановића, а потом и Живојина Мишића, који су у рангу били нижи од њега, код Живковића је изазвало лично незадовољство, па се он посебним рапортом 16. децембра 1914. обратио министру војном пуковнику Душану Стефановићу, жалећи се да је прескочен у рангу и да му је учињена неправда зато што није унапређен у чин војводе. Као аргументе је навео свој мирнодопски ранг, заслуге за одбрану и ослобођење Београда у 1914, кључни значај одбране варовничких положаја за коначни исход Колубарске битке, заузимање неколико изузетно важних тачака за отварање даљих офанзивних операција српске војске и улазак трупа Одбране Београда у сам град Београд и протеривање аустроугарских снага из града. Министар војни је одмах по пријему рапорта генерала Живковића затра-

46 Рудолф Арчибалд Рајс, *Шта сам видео и проживео у великим данима*, (Београд, 1997), 40.

47 Милутин Лазаревић, „Генерал Михаило Живковић“, 4; Живко Павловић, „Београдска операција (ослобођење Београда) новембра 1914 год“, *Глас Српске краљевске академије* СII, други разред, 59, (Београд, 1922), 23–26.

жио мишљење Штаба Врховне команде. Два дана касније, 18. децембра, војвода Путник је, у својству начелника Штаба Врховне команде, оштро одговорио да се по закону у чин војводе унапређује по заслугама у рату, избором, а не на основу ранга у служби, побијајући редом Живковићеве аргументе. Није порицао његове командантске заслуге, али је наглашавао да су се он и његове трупе налазиле у повољнијем положају од осталих до почетка Колубарске битке, да се на Варовници Одбрана Београда суочила са слабијим аустроугарским снагама, што је са историографског становишта крајње дискутабилно, и да су трупе под Живковићевом командом ушле у Београд противно наређењу Штаба Врховне команде.⁴⁸ О исходу свог рапорта генерал Живковић је обавештен тек јануара 1918. у Паризу кад му је преко пуковника Душана Стефановића, тада војног аташеа у Француској, министар војни генерал Божидар Терзић послао читав предмет о поменутом случају.⁴⁹ У тренуцима тешких искушења 1915, као командант Одбране Београда Живковић је испољио изузетне командантске особине. Малобројне трупе под његовом командом ни у ком случају нису биле у могућности да зауставе надирање надмоћних Макензенових снага, али су жилавошћу свог отпора задивиле и самог непријатеља. Предводио је своје јединице у низу потоњих узастопних борби на положајима код Крагујевца, Крушевца, Куршумлије, Приштине, Митровице и Пећи. Учествовао је у раду седница команданата армија у Пећи кад је донета дефинитивна одлука о повлачењу српске војске преко Албаније. Одбраном Београда је командовао и током повлачења преко Албаније, све до њеног расформирања марта 1916. на Крфу.⁵⁰

На нову дужност је одређен већ јуна исте године. Наиме, након формирања добровољачке дивизије у Русији и прилива већег броја добровољаца, указала се потреба за образовањем још једне добровољачке дивизије и команде корпуса која би објединила команду над добровољачким јединицама у Русији и водила послове на формирању нових добровољачких састава. Генерала Живковића је за ту

48 Војни архив (ВА), пописник 3, к. 461, ф. 1, док. 65, Одговор Штаба Врховне команде министру војном од 18. децембра 1914.

49 ВА, пописник 3, к. 461, ф. 1, док. 65/1, Напомена пуковника Душана Стефановића.

50 О операцијама трупа Одбране Београда током 1914. и 1915. опширније: Милутин Лазаревић, *Борбе око Београда 1915. године. Један прилог историји наших ратова*, (Београд, 1922); Живко Павловић, *Рат Србије са Аустро-Угарском, Немачком и Бугарском*, (Београд, 1968); Милутин Живковић, *Одбрана Београда 1914–1915*, (Београд, 1998).

дужност препоручило несумњиво војничко и командантско искуство. Његово искуство командовања крупнијим саставима који дејствују на споредном правцу, често без свакодневне и директне везе с претпостављеном командом чинило га је готово идеалним за формирање и командовање специфичном војном формацијом удаљеном хиљадама километара од простора на коме је главнина српске војске изводила своја борбена дејства. Такође, његово познавање руског језика, руске средине и односа, правила, процедура и обичаја у руској војсци, као некадашњег руског ђака, давало је основа за претпоставку да ће се добро сналазити у руском амбијенту и успешно комуницирати са руским војним властима, од којих је пресудно зависило ефикасно деловање добровољачког корпуса у Русији. Уз то свакако треба додати и генералову личну наклоност Русији, али и руске симпатије према њему, које руски војни и дипломатски представници нису крили. Сем тога, његов ауторитет познатог ратног команданта – једног од представника самог врха српске војне елите у тим тренуцима и бившег министра војног – требало је код добровољаца, првенствено Срба, а потом и Хрвата, Словенаца и Чеха да створи посебан утисак важности и значаја у очима српске владе. Постављење генерала Живковића на ту деликатну дужност је било условљено и чињеницом да су његове предности у односу на другу двојицу генерала који су могли доћи у обзир за командовање добровољцима у Русији биле несумњиве – његов класни друг с којим је заједно био упућен на усавршавање у Русију, генерал Дамјан Поповић, после краха приликом опсаде Скадра и одбране Македоније и блискости с „црнорукцима“, није ни у ком случају долазио у обзир, док је генерал Љубомир Милић, искусни и прослављени командант, такође руски ђак, постављен на дужност команданта Тимочке дивизије.⁵¹

У моменту Живковићевог постављења на дужност команданта добровољачких трупа у Русији, тамо су се на дужностима у Првој српској добровољачкој дивизији већ налазили некадашњи руски ђаци:⁵² командант дивизије генералштабни пуковник Стеван Хаџић, његов помоћник генералштабни пуковник Драгутин Кушаковић, на-

51 Миливоје Алимпић, *Солунски фронт*, (Београд, 1967), 79.

52 О школовању и усавршавању српских официра у Русији опширније: В. Максимовић, „Војничке везе и односи Србије са Русијом у току протеклога столећа (1806–1917)“, *Руски архив VIII*, (Београд, 1930); Љубинка Трговчевић, *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, (Београд, 2003); Слободан Ђукић, „Школовање српских официра у Русији у XIX и првој деценији XX века“, *Војноисторијски гласник* 1/2015, 61–76.

челник штаба дивизије генералштабни мајор Војин Максимовић, командант 2. пука Драгољуб Михајловић-Рус, као и капетан прве класе Милорад Мајсторовић – сви су били ђаци престижне Николејевске генералштабне академије, коњички пуковник Младен Лукићевић је завршио Коњичку официрску школу, артиљеријски потпуковник Драгољуб Лазаревић Артиљеријску школу гађања, инжињеријско-технички потпуковник Милан Николић Николајевску инжињеријску академију, док је мајор Живојин Пејовић завршио Интендантску академију.⁵³ По образовању Српског добровољачког корпуса њима ће се, заједно с генералом Живковићем, придружити нова група некадашњих руских ђака: коњички пуковник Ђорђе Крстић који је у Русији завршио Коњичку официрску школу, инжињеријски пуковник Љубомир Максимовић који је раније стажирао у Русији, пуковник др Милан Жерајић који је у Русији завршио Императорску војномедицинску академију и генералштабни пуковник Владимир Белић, дипломац Николајевске генералштабне академије. Маја 1917, након смене пуковника Хаџића с дужности команданта Прве добровољачке дивизије, за њеног команданта ће бити одређен пуковник Драгутин Милутиновић, који је такође завршио Николајевску генералштабну академију.⁵⁴ Међу српске официре - некадашње руске ђаке који су се у тим тренуцима нашли у Русији треба убројати и војног аташеа пуковника Бранислава Лонткијевића, дипломца Николајевске генералштабне академије. Тако ће се на дужностима у Русији наћи истовремено осморица српских ђака Николајевске генералштабне академије од укупно 16 српских официра колико их је било на школовању у тој познатој и престижној војној школи. Током рата и мајор Тома Павловић је завршио Михајловску артиљеријску академију.⁵⁵

Живковићево именовање на ту дужност је наишло на огромно незадовољство краља Петра, који није крио личне антипатије према Живковићу још од његовог министровања, а које су се само појачале током ратних операција 1914. и избиле у први план током одступања 1915/1916. Ипак, протест остарелог владара није наишао на жељени пријем. Штавише, остао је без одговора. Краљева нетр-

53 ВА, пописник 10, к. 12, ф.1, док. 3, Списак официра, чиновника, подофицира, каплара и редова1. српске добровољачке дивизије који су са Крфа дошли у Русију.

54 ВА, пописник 16, к. 44, ф. 1, Добровољачки корпус Срба, Хрвата и Словенаца, 13; А. Животић, „Генерал Драгутин Милутиновић (1865–1941). Војник и историчар“, *Војноисторијски гласник* 1/2015, 49–50.

55 Ђукић, „Школовање српских официра у Русији“, 75.

пељивост је поново избила у први план након пријема вести о страдању српских добровољаца у Добруци. Иако генерал Живковић није био с добровољачким трупима у Добруци, краљ Петар га је сматрао одговорним за претрпљене губитке.⁵⁶

По доласку у Русију, генерал Живковић је посетио руског цара. Према оцени српског војног изасланика у Петрограду, генерал Живковић је на цара и његово окружење оставио изузетно добар утисак.⁵⁷ По преузимању команде над корпусом, Живковић се оријентисао на јачање добровољачког покрета потенцирајући поред војне и политичку улогу самог корпуса. Због тога је често долазио у сукоб с командантом Прве дивизије пуковником Хаџићем, који је проблем посматрао са становишта губитака које је та дивизија доживела у борбама у Добруци, док је Живковић сматрао да треба јачати добровољачки покрет и припремати добровољце за даље борбе и у условима тешких губитака имајући на уму дотадашње искуство главнине српске војске.⁵⁸ Супротно од Хаџића и Лонткијевића, сматрао је да добровољачке снаге треба ангажовати у борби што ближе Србији, а не у Добруци, удаљеној 600 километра од Србије. Предлагао је да Добровољачки корпус буде пребачен у Турн Северин, одакле би предузео операције ка простору Кључа. Такво опредељење је правдао војничким и политичким разлозима. Сматрао је да добровољци не желе да се боре на туђој територији, већ у Србији, да би се тиме обезбедила веза с домаћим становништвом и да би се могли прикупити српски војници који су остали у Србији и подићи устанак. Такође, био је уверен да би то изазвало и диверзију према Солунском и Добруџанском фронту.⁵⁹ Уколико то није могуће, сматрао је целисходнијим упућивање читавог корпуса на Солунски фронт него његов одлазак на румунски фронт.⁶⁰ За такве ставове и опредељење, генерал Живковић је тражио и подршку српског посланика у Русији Спалајковића, који је с њим делио сличне ставове о потреби ангажо-

56 Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. Рат и последње године 1914–1921*, (Београд, 2009), 218–219.

57 ВА, пописник 3, к. 111, ф. 9, док. 22, Телеграм пуковника Лонткијевића Штабу Врховне команде од 7. септембра 1916.

58 ВА, пописник 10, к. 15, ф. 5, док. 42, Писмо генерала Живковића пуковнику Хаџићу од 12. септембра 1916.

59 ВА, пописник 3, к. 111, ф. 91, док. 30, Писмо министра војног Штабу Врховне команде од 4. октобра 1916.

60 ВА, пописник 10, к. 1а, ф. 1, док. 22, Писмо генерала Живковића пуковнику Лонткијевићу од 1. јануара 1917.

вања добровољаца пре на Солунском него на румунском или руском фронту.⁶¹ Резимирајући Живковићев рад у Добровољачком корпусу, српски конзул у Одеси Цемовић је истицао ширину његових погледа и разумевање суштине добровољачког питања и његовог не само војног већ и ширег политичког значаја. Оцењивао је да је његов рад био апсолутно на фону опредељења српске владе за стварање југословенске државе, али да се током свог боравка у Русији суочавао с неразумевањем, па и противљењем великог дела официра на најодговорнијим положајима, који суштински нису разумели главне линије политике српске владе према прикупљању добровољаца, њиховом војном ангажовању и значају за стварање будуће југословенске државе. Искусни војник, али и бивши министар, генерал Михаило Живковић је тој проблематици приступао из сасвим другачије визуре, дајући проблему посебан значај.⁶²

Његов положај у Русији је био оптерећен и политичким сукобом који се у то време одвијао на Крфу и у Солуну. Хапшење истакнутих „црнорукаца“ и почетак Солунског процеса снажно су се рефлектовали на стање у Српском добровољачком корпусу, у коме се налазио велики број присталица „Црне руке“. Однос између генерала Живковића и пуковника Хаџића и одлагање повратка четворице официра „црнорукаца“ за које је тражено да се хитно врате у Солун довели су у питање и положај самог команданта корпуса генерала Михаила Живковића. Тражећи подршку од посланика Спалајковића у једном дугом писму, он је са жаљењем констатовао да је понашањем „црнорукаца“ доведен у питање и његов ауторитет команданта корпуса. Сматрао је да му њихово понашање компликује положај и да га лично компромитује. Иако је на изванредан начин и сам подржавао „црнорукце“ сматрајући их пре свега способним официрима и ватреним патриотама, услед захуктавања солунске афере генерал Живковић је настојао да се дистанцира од њиховог деловања настојећи да заштити како Српски добровољачки корпус на чијем је челу стајао, тако и себе као дугогодишњег официра без мрље у каријери.⁶³

61 ВА, пописник 10, к. 1а, ф. 1, док 28, Писмо генерала Живковића посланику Спалајковићу од 1. фебруара 1917.

62 *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, приређивач Никола Поповић, (Београд, 1977), 295–297.

63 Богумил Храбак, „Делатност чланова удружења ‘Уједињење или смрт’ у Русији 1915–1919“, *Историја XX века*, књига 7, (Београд, 1965), 201–202.

Након избијања револуције у Русији донета је одлука о упућивању добровољаца на Солунски фронт. Живковић је као командант корпуса организовао њихов транспорт, али се на путу разболео и остао у Паризу.⁶⁴ Претходно се ради лечења и организовања пребацивања добровољачких трупа на Солунски фронт задржао у Петрограду.⁶⁵ Пошто је лекарским прегледом констатовано да није способан за даље вршење војне дужности, пензионисан је 1. јуна 1918.⁶⁶ Остаје нејасно да ли је пензионисање заслужног и прослављеног генерала Михаила Живковића било условљено искључиво стањем његовог здравља, озбиљно начетог тешким годинама ратне и мирнодопске официрске службе, или се радило и о изразу неповерења регента Александра проузрокованом генераловим сукобом у Русији с регентовим „љубимцима“, пуковником Стеваном Хаџићем и мајором Војином Максимовићем, и његовим благим ставом према „црнорукцима“ и њиховом деловању у Српском добровољачком корпусу током Солунског процеса.

Генерал Михаило Живковић је био ожењен Даринком, ћерком познатог ваљевског трговца Ранка Гођеваца.⁶⁷ С њом у браку је имао синове Миодрага, Јована и Милана. Пензионерске дане је, начетог здравља, са озбиљним срчаним обољењем, проводио у својој кући у Београду. Приватно, током официрске каријере је као изузетно посвећен и надарен пешадијски официр, посебно заинтересован за проблеме наставе гађања, био врло активан у стрељачким дружинама. Једно време је био и члан Главног одбора Стрељачких дружина Краљевине Србије, а потом и његов вишегодишњи председник.⁶⁸ Као пензионер, посветио се писању мемоара о свом учешћу у балканским и Првом светском рату. Поред мемоарског списка о командовању До-

64 О раду Добровољачког корпуса опширније: Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *Југословенски добровољачки корпус у Русији. Прилог историји добровољачког покрета (1914–1918)*, (Београд, 1954); *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, (Београд, 1977); *Добровољци у ратовима 1912–1918. Доживљаји и сећања*, уредник Р. Кашанин, (Београд, 1971).

65 Драгутин Милутиновић, „Пребацивање добровољачких трупа из Русије на Солунски фронт“, *Политика*, 9932, 16. јануар 1916, 6.

66 *Службени војни лист*, број 22, 18. јун 1918, 1.

67 Ранко Гођевац (Зарубе, Ваљево, 1817 – Ваљево, 1908), познати трговац, механичар и индустријалац. Бавио се углавном извозом сувих шљива. У Београду 1842. отворио фирму која се бавила трговином гвожђарско-металском и техничком робом и успешно пословала све до Другог светског рата. Развијао је посао уз велику помоћ државе и бројне олакшице у пословању.

68 Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У Отаџбини 1903–1914*, 159.

бровољачким корпусом у Русији,⁶⁹ написао је још два обимнија мемоарска текста и један критички осврт мемоарског карактера на радове генерала и академика Живка Павловића о Колубарској бици. Његов први мемоарски спис се односи на период Првог балканског рата и Живковићево командовање Ибарском војском.⁷⁰ У том тексту је на изузетно аналитичан и критичан начин изложен ток борбених дејстава Ибарске војске у рату против Турака. Уздржавајући се од изношења својих импресија и емоција, Живковић је настојао не само да представи догађаје у којима је учествовао и које је својим командантским умећем великим делом и обликовао, већ и да кроз бритку војничку анализу извуче неопходне поуке и представи их будућим официрским нараштајима. Нажалост, тај мемоарски спис још увек није публикован и на тај начин учињен доступним научној јавности и ширем кругу знатитељника. Његов други текст мемоара се тиче периода у коме је командовао Одбраном Београда.⁷¹ Обиман текст, богат фактографским детаљима и личним утисцима команданта, представља темељну и бритку анализу дејстава ове формације у борбама српске војске током 1914. и 1915. Мемоари генерала Михаила Живковића о времену када се налазио на челу трупа Одбране Београда су објављени, али како приређивачи нису користили текст мемоара похрањен у Војном архиву, публиковани текст није идентичан тексту сачуваном у Војном архиву.⁷² Такође, објављен је без неопходне пратеће студије и критичког апарата. Подстакнут првим радовима генерала Живка Павловића о Колубарској бици, објављеним преваходно на страницама *Српског књижевног гласника*, незадовољан начином на који су представљени рад Штаба Врховне команде и његов однос с командом Прве армије током саме битке, а посебно места, улоге и значаја операција Одбране Београда током офанзивног дела битке, написао је шири аналитички текст износећи своје мишљење и чврсте аргументе у прилог своје тезе да су снаге Одбране Београда уз Другу армију током другог дела офанзивне фазе Колубарске битке изнеле најзначајнији део терета победоносне операције српске војске.⁷³ Поред мемоарских текстова генерала Живковића, у Војном архиву се чува и његова лична преписка коју је у својству командан-

69 ВА, пописник 16, к. 44, ф. 1, Добровољачки корпус Срба, Хрвата и Словенаца.

70 ВА, пописник 16, к. 43, ф. 2, Операције Ибарске војске.

71 ВА, пописник 16, к. 43, ф. 3, Одбрана Београда.

72 Живковић, *Одбрана Београда 1914–1915*.

73 ВА, пописник 16, к. 43, ф. 3, Критика радова генерала Живка Павловића.

та Добровољачког корпуса водио с представницима руских војних и цивилних власти, српском владом, српским посланством у Петрограду и низом пријатеља и познаника у Русији, што представља драгоценост сведочанство о активностима генерала Живковића, али и о дешавањима унутар корпуса, проблемима са којима се команда корпуса суочавала услед револуционарних прилика у Русији и њихових рефлексива на положај корпуса и унутрашње стање у њему.⁷⁴

За успешно командовање у рату и миру и заслуге за развој српске војске генерал Михаило Живковић је одликован више пута највишим домаћим и страним одликовањима. Био је носилац Ордена Карађорђевог звезда са мачевима трећег и четвртог реда, Ордена Карађорђевог звезда трећег реда, Ордена Белог орла трећег, четвртог и петог реда, Ордена Таковског крста са мачевима петог реда, Ордена Таковског крста другог и трећег реда, Ордена Светог Саве другог реда, Златне и Сребрне медаље за храброст, Албанске споменице, као и споменица на ратове 1876–1878, 1885, 1912–1913. и 1914–1918. Такође, одликован је и руским Орденом Светог Станислава са мачевима другог реда и француским Орденом Легије части четвртог реда.

Генерал Михаило Живковић је био и војни писац. Његов стваралачки рад на плану уобличавања војне теорије и уопштавања ратних искустава је био фокусиран на саопштавање сопствених војних, посебно ратних искустава и настојања на плану модернизације тактике и наоружања његовог матичног рода – пешадије. Своја ратна искуства из српско-турских ратова уобличио је у један текст који је штампан у војном часопису *Ратник*.⁷⁵ Тактику и обуку пешадије је настојао да осавремени дајући свој прилог разумевању употребе новог типа пушке и муниције у српској војсци,⁷⁶ брзог гађања⁷⁷ и упознавању са искуствима руских пешадијских јединица.⁷⁸

Умро је 27. априла 1930. у Београду, тачно годину дана након свог класног друга и ратног саборца војводе Степе. Тиме је са животне сцене сишао и последњи српски генерал унапређен у генерал-

74 ВА, пописник 16, к. 43, ф. 1, Преписка генерала Михаила Живковића као команданта Добровољачког корпуса у Русији.

75 Милутин Живковић, „Операције здружене Чачанске бригаде 1. класе народне војске на Тимочком војишту 1877/78, од објаве рата па до поновног пада Куршумлије“, *Ратник* 1/1914, 13–25.

76 Милутин Живковић, „Наша нова пушка и муниција“, *Ратник* 3–4/1900, 253–264.

77 Милутин Живковић, „О брзом гађању“, *Службени војни лист* 1891, 163–166.

78 Милутин Живковић и М. Мариновић, *Белешке о руској пешадији*, (Београд, 1899).

ски чин пре отпочињања епохе ратова за ослобођење и уједињење. Сахрањен је наредног дана на београдском Новом гробљу уз највише војне и државне почести. Испраћен је и искрено ожаљен од великог броја пријатеља, ратних другова, грађана и официра, уз почасни плотун и грмљавину топова. Опелу у цркви Светог Саве присуствовали су министар војни армијски генерал Стеван Хаџић и изасланик краља Александра, његов ађутант бригадни генерал Антоније Пекић. Топлим речима, с пуно поштовања и пијетета, истичући нарочито генералове ратне заслуге, од њега се испред цркве опростио његов ратни начелник штаба, угледни војни писац и историчар, генералштабни пуковник у пензији Милутин Лазаревић.⁷⁹

Генерал Михаило Живковић је припадао генерацији српских официра која је своје прве официрске кораке направила у рату и завршила своју војничку службу у највећем ратном сукобу који су Србија и свет до тада видели. Израстајући у врсне офицере, калећи се на бојним пољима, стварајући слободну српску, а потом и југословенску државу, читав свој живот су посветили држави и војсци, верујући у националну мисију и идеал националног ослобођења и уједињења.

Извори и литература

Објављени извори

- *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, приређивач Н. Поповић. Београд, 1977.
- *Русские о Сербии и Сербях*, II (Архивные свидетельства), составитель Андрей Леонидович Шемякин. Москва, 2014.

Дневници и мемоари

- Антић Антоније. *Белешке*. Зајечар, 2010.
- Живковић Милутин. *Одбрана Београда 1914–1915*. Београд, 1998.
- Карађорђевић, Петар I. *Ратни дневник 1915–1916*. Београд, 1984.
- *Добровољци у ратовима 1912–1918. Доживљаји и сећања*, уредник Р. Кашанин. Београд, 1971.
- *Мемоари генерала и министра војног Љубомира Марића (1878–1960)*, приређивач Душица Бојић. Београд, 2012.
- Мишић, Живојин. *Моје успомене*. Београд, 1978.

79 „Сахрана генерала Живковића“, *Политика*, 7896, 30. април 1930, 6.

- Рајс, Рудолф Арчибалд. *Шта сам видео и проживео у великим данима*. Београд, 1997.

Периодика

- *Службени војни лист*
- *Политика*

Литература

- Алимпић, Миливоје. *Солунски фронт*. Београд, 1967.
- Група аутора. *Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске. Од Царева Лаза 1712. до Добропољске битке 1918*, књиге 2 и 3. Београд, 1998.
- Ђукић, Слободан. „Школовање српских официра у Русији у XIX и првој деценији XX века“. *Војноисторијски гласник* 1/2015, 61–76.
- Живановић, Милан Ж. *Апис. Солунски процес Пуковник хиљаду деветсто седамнаесте године. Прилог проучавању политичке историје Србије од 1903. до 1918. год.* Нови Сад, 2015.
- Живковић, Милутин. „Операције здружене Чачанске бригаде 1. класе народне војске на Тимочком војишту 1877/78, од објаве рата па до поновног пада Куршумлије“. *Ратник* 1/1914, 13–25.
- Живковић, Милутин. „Наша нова пушка и муниција“. *Ратник* 3–4/1900, 253–264.
- Живковић, Милутин. „О брзом гађању“. *Службени војни лист*, 1891, 163–166.
- Живковић, Милутин и М. Мариновић, *Белешке о руској пешадији*. Београд, 1899.
- Живојиновић, Драгољуб. *Краљ Петар I Карађорђевић. У Отаџбини 1903–1914*. Београд, 2009.
- Живојиновић, Драгољуб. *Краљ Петар I Карађорђевић. Рат и последње године 1914–1921*. Београд, 2009.
- Животић, Александар. „Генерал Драгутин Милутиновић (1865–1941). Војник и историчар“. *Војноисторијски гласник* 1/2015, 40–60.
- Иветић, Велимир. „Политичка улога министара војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године“. Докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2013.
- Јовановић, Илија, Стеван Рајковић, Вељко Рибар. *Југословенски добровољачки корпус у Русији. Прилог историји добровољачког покрета (1914–1918)*. Београд, 1954.

- Каширин, Василий Борисович. „Высший и старший командный состав армий стран балканского полуострова в оценках и суждениях русских военных специалистов в начале XX века“. *Человек на Балканах глазами русских*, 180–205. Санкт-Петербург, 2011.
- Лазаревић, Милутин. *Борбе око Београда 1915. године. Један прилог историји наших ратова*. Београд, 1922.
- Лазаревић, Милутин. *Наши ратови за ослобођење и уједињење. Српско-турски рат 1912–1913*, I–III. Београд, 1927–1931.
- Љушић, Радош, Слађана Бојковић, Милоје Пршић, Божидар Јововић. *Официри у високом школству Србије 1804–1918*. Београд, 2000.
- Максимовић, В. „Војничке везе и односи Србије са Русијом у току протеклога столећа (1806–1917)“. *Руски архив VIII*, Београд, 1930.
- Милићевић, Милић. *Генерали Војске Кнежевине и Краљевине Србије*. Београд, 2003.
- Павловић, Живко. „Београдска операција (ослобођење Београда) новембра 1914 год“. *Глас Српске краљевске академије* СII, други разред, 59. Београд, 1922.
- Павловић, Живко. *Рат Србије са Аустро-Угарском, Немачком и Бугарском*. Београд, 1968.
- Пешић, Петар. *Наш рат с Турцима 1876/77*. Београд, 1925.
- Поповић, Љубодраг, Милић Милићевић. *Министри војни Кнежевине и Краљевине Србије 1862–1918*. Београд, 1998.
- Перовић, Б., М. Лах, А. Ђонлагић, Б. Гледовић, М. Ђуришић, Б. Ратковић, Б. Давидовић, С. Катић. *Први балкански рат 1912–1913. Операције Српске војске*, прва књига. Београд, 1959.
- Поповић-Обрадовић, Олга. *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914. године*. Београд, 1998.
- *Рат Србије с Турском за ослобођење и независност 1877–78 год.* Београд, 1879.
- Ратковић, Борислав. *Први балкански рат 1912–1913. Операције Српске војске*, друга књига. Београд, 1975.
- *Споменица педесетогодишњице Војне академије 1850–1900*. Београд, 1900.
- *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850–1925*. Београд, 1925.
- Трговчевић, Љубинка *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*. Београд, 2003.
- Храбак, Богумил. „Делатност чланова удружења ‘Уједињење или смрт’ у Русији 1915–1919“. *Историја XX века*, књига 7. Београд, 1965.

Aleksandar Životić
The Faculty of Philosophy, the University of Belgrade

**A Russian Student at the Head of the Serbian Volunteer Corps
– General Mihailo Živković (1856–1930)**

Summary: General Mihailo Živković was one of the outstanding Serbian military commanders of the Balkan wars and World War I. He made his first officer steps during one of the 19th century wars, and finished his military service at the time of the largest military conflict in the history of Serbia and the world. Being one of the most talented infantry officers of his generation, Živković built a brilliant officer career and took the high post of military minister during the Annexation crisis. During the Balkan wars, he commanded the Ibar Army, and during World War I headed the defense of Belgrade and the Serbian Volunteer Corps in Russia. His views on military science were very close to the Russian military theory and military practice. He trained in Russia, diligently followed the changes in the Russian army, and kept close ties with Russian officers. On the other hand, the Russian military representatives highly appreciated Mihailo Živković and regarded him as the bearer of Russian influence in the Serbian military circles.

Key words: Serbia, Russia, World War I, volunteers, Mihailo Živković, army